

عنوان مقاله

ضرورت علم و آگاهی برای برنامه ریزی از دیدگاه قرآن و روایات

پژوهشگر

رقیه ضیافر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چکیده

داشتن علم و آگاهی برای برنامه‌ریزی یکی از اصولی است که در بحث مدیریت و به خصوص مدیریت خانواده سهم به‌سزایی را ایفا می‌نماید. در این زمینه به ابعاد و آثار برنامه‌های طرح‌ریزی شده با محوریت بحث زمان و تقسیم‌بندی زمانی توجه ویژه می‌گردد و برای کاهش آسیب‌های احتمالی که ممکن است در بطن خانواده رخ دهد، برنامه‌ریزی می‌شود و در کنار آن به ریسک‌پذیر بودن برنامه‌ها نیز توجه می‌گردد تا نتایج حاصل از برنامه‌های مورد نظر به مرحله‌ی اجرایی شدن برسند. توجه به تفاوت نقش‌های موجود در خانواده نیز مدیریت خانواده را برای برنامه‌ریزی بهتر و اصولی در این زمینه مساعدت می‌نماید تا سکان هدایت این کانون مقدس را به شیوه‌ی اصولی در دستان خود گیرد و آن را در مسیر تحقق اهداف خانواده هدایت نماید. با در نظر گرفتن این نکته که شیوه‌ی پژوهش در این نوشتار «شیوه‌ی ارائه‌ی طریق» است، فرضیه‌ها و نتایج حاصل از آن در مباحث مطرح شده در پژوهش ذکر می‌گردد که این شیوه با محوریت سؤال «علم و آگاهی برای برنامه‌ریزی از دیدگاه قرآن و روایات چه ضرورتی دارد؟» در نظر گرفته شده است.

کلیدواژه: برنامه‌ریزی، برنامه، علم و آگاهی، قرآن و روایات، زمان و ...

۱. مقدمه

ضرورت علم و آگاهی^۱ برای برنامه‌ریزی، بر هیچ شخص دانایی پوشیده نیست. مدیر خانواده و یا هر سازمان دیگری که نیازمند طرح برنامه و برنامه‌ریزی در زمینه‌ی دستیابی به اهداف آن است، باید آگاهی کامل را نیز در این زمینه داشته باشد و یا به کسب آن اقدام نماید. آگاهی از خصوصیات، حدود، شرایط، آثار، عناصر و نتایج برنامه‌ها و همچنین اولویت‌های موجود در این زمینه، لازمه‌ی این کار است.

یک مدیر باید با تدبیر و مطالعه، معیشت خود و خانواده‌ی خود را تنظیم کند^۲، با تفکر در برنامه‌ها، عواقب آن‌ها را بسنجد^۳، با بهره‌گیری از تجارب دیگران، نسبت به نتایج برنامه‌ها، پیش‌بینی به عمل آورد^۴ و از تجارب مثبت و منفی گذشتگان عبرت بگیرد^۵، نسبت به مشکلات احتمالی درآینده آمادگی‌های لازم را داشته باشد^۶، برای کسب تجربه تلاش کند^۷ و همه‌ی این موارد به معنای کسب علم و آگاهی یافتن بر زوایای مختلف یک برنامه‌ریزی است.

۱ - سوره زمر (۳۹) آیه ۹.

۲ - یعقوب بن اسحاق، کلینی، محمد بن، گزیده کافی، ج ۱، چاپ اول، تهران، مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۳ ش، ص ۲۲۴.

۳ - علی بن محمد، لیثی واسطی، عیون الحکم و المواعظ، محقق و مصحح حسین، حسنی بیرجندی، چاپ اول، قم، دار الحدیث، ۱۳۷۶ ش، ص ۴۵۹؛ عبد الواحد بن محمد، تمیمی آمدی، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، محقق و مصحح مصطفی، درایتی، چاپ اول، قم، نشر دفتر تبلیغات، ۱۳۶۶ ش، ص ۵۸.

۴ - علی بن محمد، لیثی واسطی، همان، ص ۴۶۱.

۵ - محمدرضا، حکیمی، محمد، حکیمی، علی، حکیمی، الحیاه، ترجمه احمد آرام، ج ۱، چاپ اول، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۰ ش، ص ۲۶۸.

۶ - همان، ص ۲۶۳.

۷ - منسوب به جعفر بن محمد رضی الله عنه، امام ششم رضی الله عنه، مصباح الشریعه، چاپ اول، بیروت، اعلمی، ۱۴۰۰ ق، ص ۲۶۱.

بنابراین؛ باید گفت: زمانی که مدیر با توجه به تمامی جوانب مسائل به برنامه‌ریزی اقدام نماید و زوایا و ابعاد مختلف موضوع مورد نظر را بسنجد و آثار احتمالی آن را نیز مد نظر داشته باشد، برنامه‌ریزی او با درصد کمی از خطا همراه خواهد بود. در این صورت، میزان موفقیت خانواده در راه رسیدن به اهداف، بیش‌تر خواهد بود.

مدیریت خانواده، علاوه بر کسب دانش مدیریت که بدان اشاره نمودیم، بایستی مهارت‌های مرتبط با آن را نیز کسب نماید، تا بتواند با جدیت بیش‌تری به انجام وظایف مدیریتی خویش و اجرای برنامه‌های مورد نیاز خانواده، اقدام نماید.

بی‌شک؛ کسب مهارت‌ها در این زمینه او را مجهز به ابزار قدرت می‌کند. در واقع؛ زمانی که مدیر مهارت انجام کارها را داشته باشد، قدرت انجام آن‌ها را به دست خواهد آورد. علاوه بر این نکته، قدرت اجرایی مدیر در عرصه مدیریتی منزل نیز از ضرورت‌های آن محسوب می‌گردد که در صورت داشتن تخصص و تعهد در کنار این مهارت، جلوه‌گر خواهد شد.

بنابراین؛ دانش و آگاهی در برنامه‌ریزی به عنوان یک محرک عمل می‌کند که زمینه حرکتی آن با مساعد شدن عامل دیگر که قدرت در اجرای برنامه‌ها است، فراهم می‌گردد. در این باره به احادیثی از امام صادق علیه السلام می‌توانیم اشاره کنیم که حضرت علیه السلام فرمود:

«الْعَامِلُ عَلَى غَيْرِ بَصِيرَةٍ كَالسَّائِرِ عَلَى غَيْرِ الطَّرِيقِ، لَا يَزِيدُهُ سُرْعَةُ السَّيْرِ إِلَّا بُعْدًا! ؛ کارکننده بدون آگاهی و بصیرت، هم‌چون رونده‌ای است در بیرون راه، که هر چه تندتر رود، از مقصد دورتر شود.»^۱ و «مَنْ هَجَمَ عَلَى أَمْرٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ، جَدَعَ أَنْفَ نَفْسِهِ ؛ هرکس ندانسته به کاری اقدام کند، هم‌چون کسی است که بینی خویش را بریده (و خود را به سختی و مشقت درافکنده) است.»^۲

از امام باقر علیه السلام نیز نقل شده که فرمود:

«لَا يَقْبَلُ عَمَلٌ إِلَّا بِمَعْرِفَةٍ وَ لَا مَعْرِفَةٌ إِلَّا بِعَمَلٍ وَ مَنْ عَرَفَ دَلَّتْهُ مَعْرِفَتُهُ عَلَى الْعَمَلِ وَ مَنْ لَمْ يَعْرِفْ فَلَا عَمَلَ لَهُ؛ عمل جز با معرفت و شناخت پذیرفته نمی‌شود و معرفت و شناختی پدید نمی‌آید جز با عمل و هر که معرفت و دانش پیدا کند؛ همین معرفت او را به عمل دلالت می‌کند و هر که به معرفت و شناختی نرسد؛ عملی نخواهد داشت.»^۳

دور شدن از مقصد و پشیمانی ناشی از نداشتن علم^۴ در برنامه‌ریزی‌ها و قدرت در اجرای آن^۵ است و عدم علم و قدرت با نداشتن عمل مساوی است. درواقع؛ کسی که برنامه‌ای برای خود در نظر نداشته باشد و یا قدرت اجرایی آن را نتواند به نمایش بگذارد، گویا کاری انجام نداده است.

بنابراین؛ ضرورت علم برای برنامه‌ریزی و قدرت برای اجرای برنامه‌ها؛ جزو انکارناپذیر برنامه‌ریزی در خانواده محسوب می‌شود و توجه به آن نیز جزو ضروریات مدیریت خانه و خانواده است.

۱ - محمدرضا، حکیمی، محمد، حکیمی، علی، حکیمی، همان کتاب، ج ۵، ص ۵۴۱.

۲ - همان، ج ۱، ص ۱۹۹.

۳ - همان، ص ۱۹۶.

۴ - عبد الواحد بن محمد، تمیمی آمدی، غرر الحکم و درر الکلم، همان، ص ۸۵.

۵ - سوره قصص (۲۸) آیه ۲۶.

۲. توجه به تمام ابعاد و آثار برنامه‌ها

هر برنامه‌ای که قابلیت اجرا پیدا می‌کند؛ اثرات و تبعاتی در پی خواهد داشت. برای حصول اطمینان از عدم ایجاد بحران در فضای خانواده و به وجود نیامدن تبعات جبران‌ناپذیر، در زمان برنامه‌ریزی لازم است مدیر خانواده به مطالعه پیرامون تمامی ابعاد برنامه‌ها بپردازد و آثار احتمالی آن را نیز در نظر داشته باشد.^۱

به بیان دیگر؛ مدیر خانواده، قبل از عملی شدن و استقرار برنامه‌ها، باید نسبت به ابعاد و حواشی آن‌ها و آثاری که ممکن است برجا بگذارند، آگاهی پیدا کند.^۲ در واقع؛ او با انجام مطالعات اولیه و انجام یک سلسله از آزمایش‌ها و خطاهایی که در ذهن خود به واسطه آگاهی‌های کسب شده قبلی انجام می‌دهد، خود را در برابر مشکلات واکسینه می‌نماید. در این مرحله، آگاهی از مراحل برنامه‌ریزی می‌تواند بهترین گزینه ممکن برای هدایت اصولی برنامه‌ها و کاستن از تبعات جبران‌ناپذیر برخی از آن‌ها باشد. این مراحل شامل موارد زیر است:

۱. تعیین اهداف و اولویت آن‌ها (هدف‌گذاری)؛
۲. بررسی و پیش‌بینی منابع و امکاناتی که به تحقق هدف‌ها کمک می‌کند (پیش‌نگری)؛
۳. تشخیص فعالیت‌ها و اقداماتی که برای تحقق هدف‌ها ضرورت دارند (تبدیل امکانات به اقدامات عملی دقیق و بودجه‌بندی).^۳

آگاهی از این مراحل، به منزله پیش‌گیری تلقی می‌شود. زیرا؛ مدیر با این نگرش در مسیر اجرایی کردن برنامه‌ها حرکت می‌کند که هدف‌گذاری، پیش‌نگری و بودجه‌بندی را با توجه به آثاری که از آن‌ها به جای خواهد ماند، در نظر می‌گیرد. یعنی؛ او می‌داند اگر بر فرض مثال، این هدف تحقق یابد، این نتایج فرضی را به بار خواهد آورد و برعکس آن نیز صادق است.

بنابراین؛ توجه به آثار و ابعاد برنامه‌ها، زمانی صورت می‌گیرد که مدیر خانواده نسبت به آن با یک پیش‌زمینه ذهنی به برنامه‌ریزی بپردازد.

البته؛ باید افزود که یک مدیر واقعی، در مورد مسائل سطحی و پیش‌پا افتاده، به اتلاف وقت و هزینه نمی‌پردازد. بلکه؛ او تمام توجهش را معطوف نتایج برنامه‌هایی می‌کند که به طرح‌ریزی و ارائه آن‌ها پرداخته است. او با برنامه‌ریزی اصولی و دقیق می‌تواند بر مشکلات فائق آید و برای به دست‌یابی به راه‌حل آن پیش‌بینی‌های لازم را انجام دهد و طرح‌هایی را که قابلیت عملی شدن دارند، ارائه نماید. تمامی این اقدامات آمادگی کامل مدیر را در مسیر برنامه‌ریزی نشان می‌دهد و اعلام می‌دارد که او نسبت به ابعاد و آثار برنامه‌های خود تسلط دارد.

۳. توجه به عنصر زمان و تأثیر آن در موفقیت برنامه‌ها

توجه به زمان و ارزش آن^۴ در برنامه‌ریزی نباید مورد غفلت قرار گیرد. از دست رفتن زمان به منزله به نتیجه نرسیدن برنامه‌های طرح‌ریزی شده است^۵ که نشان ناکارآمدی مدیریت است. بنابراین؛ برای مدیریت صحیح و هوشیارانه، به دست

۱ - سوره فتح (۴۸) آیه ۲۵.

۲ - حسن بن فضل، طبرسی، مکارم الأخلاق، چاپ چهارم، قم، الشریف الرضی، ۱۴۱۲ق / ۱۳۷۰ش، ص ۴۵۸.

۳ - رضوی، سید حمیدرضا و دیگران، اصول سرپرستی، چاپ چهارم، بابل، نشر علوم رایانه، ۱۳۸۵، ص ۱۷.

۴ - سوره عصر (۱۰۳) آیه ۱.

۵ - سوره عصر (۱۰۳) آیه ۲.

یک مدیر آگاه، نسبت به این نکته که گاهی امکان خطا و لغزش در برنامه‌های ارائه شده وجود دارد، نسبت به ریسک‌پذیری این طرح و برنامه‌ها، آمادگی لازم را در خود و خانواده خویش فراهم می‌کند و برنامه‌های جایگزین و تدافعی را نیز در رأس تمامی برنامه‌ها قرار می‌دهد.

مدیر خانواده، علاوه بر این که خود را آمادهٔ مقابله با هرگونه نقصی که مرتبط با برنامه‌های ارائه شده است، می‌کند. از عملی کردن و اجرای آن‌ها نیز هراسی به دل راه نمی‌دهد. بی‌شک؛ شجاعت در انجام طرح‌هایی که با مطالعه صورت گرفته است، نشان از ریسک‌پذیری مدیر خانواده و برنامه‌های او است.

یک مدیر ریسک‌پذیر به این نکته واقف است که توجه به عضویت اعضای خانواده و اهمیت آن به مراتب از منفعت‌هایی که از جانب آن‌ها عاید خانواده و مدیر آن می‌شود، از ریسک‌های موجود در انجام طرح‌های مدیریتی می‌کاهد. به بیان دیگر؛ موفقیت طرح‌ها در اجرا مستلزم حضور حداکثری اعضا و یا دخیل بودن آن‌ها در این امر است و این شاخص‌ترین موضوع در برنامه‌ریزی است که احتمال آسیب‌پذیری طرح‌ها را کاهش می‌دهد. زیرا؛ اعضای خانواده نسبت به طرح‌هایی که خود در آن شرکت داشته‌اند، حساسیت بیش‌تری دارند و در اجرای آن‌ها نیز مستعدتر و آماده‌تر هستند و این امر سبب کاهش ریسک اجرای برنامه‌ها می‌گردد.

در این راستا؛ از یک جهت مدیر خانواده باید آمادگی هرگونه رخداد خوب یا بد را پس از اجرای برنامه‌هایی که به اجرا درآورده است، داشته باشد و در واقع آمادگی او در مواجهه با تبعات احتمالی طرح و برنامه‌ها حاکی از ریسک‌پذیری است. از جهت دیگر، وی متناسب با طرح‌هایی که به طرح‌ریزی آن‌ها پرداخته است، طرح‌های جایگزین و حمایتی نیز در برنامه‌های خود می‌گنجاند و از بروز مشکلات نمی‌هراسد.

ریسک‌پذیری مدیر در انجام طرح‌ها، زمینه را برای بروز استعدادهای بالقوه در خانواده و بالفعل شدن آن‌ها مسطح می‌نماید. اعضای خانواده نیز در تعامل جدی با مدیر می‌توانند او را در اجرایی شدن بهتر این برنامه‌ها یاری نمایند.

مدیر و اعضای خانواده در برنامه‌هایی که احتمال ریسک بیش‌تری دارند، عمدتاً باید به مسائل ذیل توجه کنند:

- در موارد مشابه، موفقیت این برنامه‌ها به اثبات رسیده باشد؛
- ارزیابی و کنترل مراحل اجرای برنامه توسط مدیر صورت پذیرد؛
- استفاده از تجارب مدیریتی مدیران گذشته و توانایی خود مدیر در اجرای برنامه، احتمال ریسک در برنامه‌ها را کاهش می‌دهد؛
- لزوم تبادل اطلاعات و تجربه‌ها بین مدیر و اعضا بیش‌تر مشهود است؛
- غفلت از کامل و دقیق بودن برنامه‌ها، ریسک اجرایی آن‌ها را بالا می‌برد؛
- هراس از ریسک‌پذیری برنامه‌ها، نباید مانع عملی شدن آن‌ها شود.

باید افزود که ریسک کردن همراه با داشتن اهداف پیش‌بینی شده، آمادگی لازم را در بین اعضای خانواده برای پذیرش شکست‌های احتمالی ایجاد می‌کند و حیطة نقص‌های موجود در طرح‌ها را محدود می‌کند. در یک دیدگاه کلی، داشتن برنامه‌های جایگزین و نهراسیدن از اجرای آن‌ها، زمینه را برای ریسک‌پذیری آماده می‌سازد و در نتیجه دل‌سرد نشدن از اجرای برنامه‌ها را به همراه خواهد داشت.

۵. تقسیم‌بندی زمانی با توجه به اهمیت و اولویت‌بندی مسائل

معین نمودن زمان اختصاصی برای هر برنامه باید در ضمن آن برنامه مطرح شود. این تعیین وقت با اولویت‌بندی در برنامه‌ها صورت می‌گیرد. در این مورد نقل شده است که نبی اکرم ﷺ خطاب به علی رضی الله عنه فرمود: «یا علی؛ شایسته نیست که عاقل جز

در یکی از سه حال عمر گزارد: تحصیل روزی و ضرورات زندگی، توشه‌گیری برای معاد و لذت غیر حرام.^۱ از امام علی علیه السلام نیز نقل شده است که فرمود:

«لِلْمُؤْمِنِ ثَلَاثُ سَاعَاتٍ سَاعَةٌ يُنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ وَ سَاعَةٌ يُحَاسِبُ فِيهَا نَفْسَهُ وَ سَاعَةٌ يُحَلِّي فِيهَا بَيْنَ نَفْسِهِ وَ لَذَّتَيْهَا فِيمَا يَحِلُّ وَ يَجْمَلُ وَ لَيْسَ لِلْمُؤْمِنِ بُدٌّ مِنْ أَنْ يَكُونَ شَاخِصًا فِي ثَلَاثٍ مَرْمَةٍ لِمَعَاشٍ أَوْ خَطْوَةٍ لِمَعَادٍ أَوْ لَذَّةٍ فِي غَيْرِ مُحَرَّمٍ؛ مؤمن باید شبانه روز خود را به سه قسم تقسیم کند: زمانی برای نیایش و عبادت پروردگار، زمانی برای تأمین هزینه زندگی و زمانی برای واداشتن نفس به لذت‌هایی که حلال و مایه زیبایی است. خردمند را نشاید جز آن که در پی سه چیز حرکت کند: کسب حلال برای تأمین زندگی، یا گام نهادن در راه آخرت، یا به دست آوردن لذت‌های حلال.»^۲

همان‌گونه که در احادیث نیز بیان کردیم، لزوم تقسیم‌بندی زمانی در برنامه‌ها وجود دارد. این تقسیم‌بندی در خانواده باید براساس اولویت‌های موجود در آن صورت گیرد. تراکم در برنامه‌ها و عدم اولویت‌بندی آن‌ها نتیجه‌ای جز هدر رفتن وقت و هزینه ندارد که تبعات غیرقابل جبرانی به بار خواهند آورد. عدم توجه به اولویت‌هایی مانند نیازهای معنوی^۳ و جنسی^۴ و عدم تخصیص زمان کافی برای آن‌ها، شاید در ظاهر به نفع خانواده و اهداف مادی آن باشد. اما؛ در دراز مدت، اثرات نابه‌هنجار آن مشاهده خواهد شد که استحکام روابط حاکم بر خانواده را دچار سستی و تزلزل می‌کند.

بنابراین؛ اولویت‌بندی مسائل برای تعیین زمانی که مختص به آن‌ها باشد، نباید با نیازهای مادی و دنیوی، صورت گیرد. بلکه؛ در نظر گرفتن تمام مسائل و گنجانده شدن آن‌ها در برنامه‌ریزی زمانی، از ضرورت‌هایی است که نیازمند توجه تمام مدیران در خانواده‌های اسلامی است. تحقق یک سبک زندگی اسلامی نیز با مدیریتی که بر مبنای قرآن و روایات معصومین علیهم السلام انجام می‌شود، مبتنی بر چنین توجهی است.

۶. برنامه‌ریزی برای جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی در خانواده

باتوجه به این‌که خانواده به عنوان یک واحد متشکل از افراد، در بطن اجتماع بزرگ‌تری با عنوان جامعه، به حیات خود ادامه می‌دهد. از نقاط قوت و ضعف آن نیز تأثیر می‌پذیرد. پیشرفت‌های موجود در جامعه بر خانواده‌ها و فراهم شدن زمینه تعالی و ترقی آن‌ها تأثیرگذار است و کاستی‌های آن نیز ممکن است خانواده‌ها را با کاستی و تزلزل مواجه نماید.

تأثیرپذیری از نقاط مثبت هر جامعه‌ای به نفع خانواده و اعضای آن است. ولی؛ آسیب‌پذیر بودن خانواده در مقابل ضعف‌ها و آسیب‌های موجود در اجتماع، از نقاط ضعف مدیریتی خانواده محسوب می‌گردد.

مقابله با هر آسیب اجتماعی، مستلزم مدیریتی است که به همه جوانب امر تسلط داشته باشد و از نفوذ ریشه‌های آسیب‌زا و پراکنده شدن آن، جلوگیری نماید. اساسی‌ترین عامل در این مرحله، برای حفظ خانواده از آسیب‌های اجتماعی، هم‌فکری، هم‌راهی و هم‌گامی اعضای خانواده با یکدیگر است. اعضای خانواده در این راستا، همکاری‌های لازم را با مدیر خانواده به عمل می‌آورند و مدیر نیز به برنامه‌ریزی برای رفع هرگونه مشکل می‌پردازد.

۱ - حسن بن فضل، طبرسی، مکارم الاخلاق، ج ۲، همان، ص ۳۸۳.

۲ - علی بن عیسی، اربلی، کشف الغمه فی معرفه الأئمه، ج ۱، چاپ اول، تبریز، بنی هاشمی، ۱۳۸۱ق، ص ۳۸۵.

۳ - محمد بن حسین، شریف الرضی، نهج البلاغه، همان، ص ۵۴۵.

۴ - سوره رعد (۱۳) آیه ۲۸.

۵ - سوره بقره (۲) آیه ۲۲۳.

بروز رفتارهای نادرستی همچون هنجارگریزی، اعتیاد، سرقت، بزه‌کاری، بی‌کاری و... در هر یک از اعضای خانواده، جرقه‌ای است که نه تنها فرد، بلکه خانواده را نیز به منجلاب نابودی سوق می‌دهد و امنیت آن را با خطر مواجه می‌گرداند.

بنابراین؛ مشکلات و پیچیدگی‌هایی که در نظام‌های اجتماعی وجود دارد، باید شناسایی شوند و اقدامات اساسی برای رفع نقاط آسیب‌زای آن‌ها با تعامل دوسویه اجتماع و خانواده‌ها صورت گیرد. اگر خانواده‌ها و مدیران آن‌ها، از حضور در چنین برنامه‌هایی استقبال نمایند و با پیش زمینه‌هایی که خود با برنامه‌ریزی دقیق و اصولی انجام داده‌اند، به حل چالش‌های موجود در اجتماع یاری رسانند، امکان کاهش آسیب‌ها و اثرات آن بر اعضای خانواده نیز فراهم می‌شود.

تمامی این عوامل در کنار باروری اعتقادات دینی و ارزش‌های مذهبی، به مصونیت خانواده‌ها از آسیب‌های اجتماعی می‌انجامد. در واقع؛ مدیر خانواده با زمینه‌سازی برای رشد استعداد‌های نهفته در بطن خانواده، ایجاد گرایش‌های دینی در اعضای خانواده، آموزش شیوه‌های صحیح رفتاری راه نفوذ این آسیب‌ها را می‌بندد. نکته کلیدی این است که تقویت ایمان عامل اصلی در رهایی از معضلات مختلف اجتماعی محسوب می‌شود. ارزش نهادن به فرزندان و باور داشتن آن‌ها و فراهم نمودن زمینه برای دوستی با آنان، هم‌چون مانعی مستحکم است که از ورود مهاجمان به ارزش‌های مورد قبول آن‌ها جلوگیری به عمل می‌آورد و همه این موارد تنها با داشتن یک برنامه هوش‌یارانه میسر خواهد بود.

ایجاد مصونیت در اعضای خانواده در مقابل این آسیب‌ها، فقط در صورتی محقق می‌شود که اعضای خانواده از هر لحاظ در خانواده تأمین شده باشند و کم‌ترین گرایشی نسبت به عوامل مختلف آسیب‌زا نداشته باشند. هم‌گامی و همراهی والدین با فرزندان در فعالیت‌های اجتماعی از جمله عوامل پیش‌گیرانه تلقی می‌شود. اشتغال‌زایی هم عاملی برای از بین رفتن آسیب اجتماعی است. کار و فعالیت شیوه پیامبران، انبیاء و صالحین علیهم‌السلام است^۱ و حتی اگر بدون مزد نیز صورت گیرد، از سقوط در ورطه خطرات اجتماعی می‌کاهد. در روایت آمده است: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ إِذَا نَظَرَ الرَّجُلَ فَأَعْجَبَهُ قَالَ هَلْ لَهُ حِرْفَةٌ فَإِنْ قَالُوا لَا قَالَ سَقَطَ مِنْ عَيْنِي قِيلَ وَ كَيْفَ ذَاكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ لِأَنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا لَمْ يَكُنْ لَهُ حِرْفَةٌ يَعِيشُ بِدِينِهِ»^۲.

به هر حال، آسیب‌های اجتماعی از هر نوع و مصداقی که باشند، با تدبیر آگاهانه مدیریت خانواده و برنامه‌ریزی‌های دقیق او در خانواده بی‌تأثیر خواهند ماند. زیرا؛ مدیر خانواده، با ارائه برنامه‌های مکرر مذهبی و فرهنگی، برای مواجه شدن با چنین معضلاتی به فرهنگ‌سازی پرداخته و خانواده خویش را در مقابل خطرات احتمالی واکنش‌ناپذیر نموده است.

بنابراین؛ اعتلای فرهنگ دینی در خانواده‌های اسلامی سدی مستحکم در برابر معضلات اجتماعی است که در صورت نهادینه شدن آن در خانواده و تثبیت ارزش‌های معنوی در والدین و فرزندان، امکان بروز آسیب‌های اجتماعی و اثرات آن‌ها در خانواده کاهش می‌یابد.

۷. برنامه‌ریزی بر اساس تفاوت نقش‌ها در خانواده

نقش‌های موجود در خانواده، متناسب با حالات جسمی و روحی افراد پی‌ریزی شده است. نقش پدر به عنوان مدیر اصلی خانواده و نقش مادر به عنوان مدیر داخلی خانواده که مدیریت عواطف نیز برعهده او است، از جمله نقش‌های مؤثر در خانواده هستند که در کنار سایر نقش‌ها، به ایفای نقش می‌پردازند.

۱- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، ج ۵، چاپ چهارم، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ ق، ص ۷۶؛ محمد بن حسن، شیخ حر عاملی، تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه، همان، ج ۱۷، ص ۳۹.

۲- محمد بن محمد، شعیری، جامع الأخبار، چاپ اول، نجف، مطبعه حیدریه، بی‌تا، ص ۱۳۹؛ آقا حسین، بروجردی، جامع احادیث الشیعه، محقق و مصحح جمعی از محققان، ج ۲۲، چاپ اول، تهران، انتشارات فرهنگ سبز، ۱۳۸۶ ش، ص ۲۹۶.

تفاوت نقش‌ها، تفاوت در علائق، خواست‌ها، نیازها و... را به همراه دارد. غفلت از این موضوع، عدم تقابل مسئولیت‌ها و اعضاء، خواست‌ها و نیازها و در نهایت برنامه‌ها و نقش‌ها را به بار خواهد آورد. در صورتی که در برنامه‌ریزی‌ها، به تفاوت نقش‌ها توجه نگردد، با نقصان برنامه‌ها، تحقق نیافتن اهداف اولیه، بروز صدمات جبران‌ناپذیر در روند اجرا، تأمین نشدن نیازهای خانواده، عدم تمایل افراد برای ایفای نقش و ... مواجه خواهیم شد. مدیر خانواده، متناسب با همان نکته‌های اساسی که در هر نقشی وجود دارد، به برنامه‌ریزی پیرامون مسائل آن نقش می‌پردازد و نسبت به آن غفلت نمی‌ورزد. چرا که او به خوبی به این نکته واقف است که تفاوت در نقش‌ها، نیازمند ارائه برنامه‌های متنوع و متناسب با همان نقش است.

۸. نتیجه‌گیری:

مدیریت خانواده از دیدگاه آیات قرآن کریم و روایات معصومین علیهم‌السلام نیازمند یک برنامه‌ریزی اصولی است با در نظر گرفتن تمامی جوانب صورت گیرد. در واقع؛ مدیر یک خانواده اسلامی برای مدیریت درست و منطقی و برای کاهش و یا مقابله با آسیب‌های موجود در سطح جامعه باید با توجه آثار و ابعاد برنامه‌ها، تفاوت‌ها موجود در سطح خانواده و اعضای آن، اولویت‌های اصلی و ریسک‌پذیری طرح‌ها و ... نسبت به برنامه‌ریزی با محوریت اهداف اصلی اقدام نماید و به مرحله اجرا برساند. این امر یکی از ضرورت‌هایی است که دین مبین اسلام نسبت به آن اهمال نکرده و نسبت به آن تأکیدات فراوانی نموده است. بنابراین؛ باید اذعان نمود که برای داشتن یک برنامه‌ریزی صحیح و منطقی، علم و آگاهی کلیدی‌ترین و مهم‌ترین نیاز مدیر خانواده است که بدون آن در واقع هیچ برنامه‌ای به سرانجام مطلوب نخواهد رسید. به تعبیر دیگر؛ برنامه‌ریزی بدون علم و آگاهی، مصداق ضرب‌المثل «خشت اول گر نهد معمار کج تا ثریا می رود دیوار کج» خواهد بود.

۹. فهرست منابع

۱. قرآن کریم.
۲. نهج البلاغه.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی، گلچین صدوق، مترجم محمدحسین، صفاخواه، ج ۲، چاپ اول، تهران، فیض کاشانی، ۱۳۷۶ ش.
۴. ابن بابویه، محمد بن علی، ترجمه عیون أخبار الرضا علیه‌السلام، مترجم حمیدرضا، مستفید، علی اکبر، غفاری، ج ۱، چاپ اول، تهران، نشر صدوق، ۱۳۷۲ ش.
۵. ابن بابویه، محمد بن علی، ترجمه من لا یحضره الفقیه، مترجم علی اکبر، غفاری، محمد جواد، غفاری، صدر، بلاغی، محقق و مصحح علی اکبر، غفاری، ج ۲، ۴، چاپ اول، تهران، نشر صدوق، ۱۳۶۷ ش.
۶. ابن طاووس، علی بن موسی، کشف المحججه لثمره المهجه، چاپ دوم، قم، بوستان کتاب، ۱۳۷۵ ش.
۷. اربلی، علی بن عیسی، کشف الغمه فی معرفه الأئمه، ج ۱، چاپ اول، تبریز، بنی هاشمی، ۱۳۸۱ ق.
۸. بروجردی، آقا حسین، جامع احادیث الشیعیه، محقق و مصحح جمعی از محققان، ج ۲۲، چاپ اول، تهران، انتشارات فرهنگ سبز، ۱۳۸۶ ش.
۹. پاینده، ابو القاسم، نهج الفصاحه، چاپ چهارم تهران، دنیای دانش، ۱۳۸۲ ش.

۱۰. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، چاپ دوم، قم، دار الکتب الإسلامی، ۱۴۱۰ ق.
۱۱. _____، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، محقق و مصحح مصطفی، درایتی، چاپ اول، قم، نشر دفتر تبلیغات، ۱۳۶۶ ش.
۱۲. حرعاملی، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه، ج ۱۷، چاپ اول، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۹ ق.
۱۳. حکیمی، محمدرضا، حکیمی، محمد، حکیمی، علی، الحیاه، ترجمه احمد آرام، ج ۱، ۵، چاپ اول، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۰ ش.
۱۴. دلشاد تهرانی، مصطفی، دلالت دولت: آیین نامه حکومت و مدیریت در عهدنامه مالک اشتر، چاپ چهارم، تهران، انتشارات دریا، ۱۳۹۲ ش.
۱۵. رضوی، سید حمیدرضا و دیگران، اصول سرپرستی، چاپ چهارم، بابل، نشر علوم رایانه، ۱۳۸۵.
۱۶. شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه، ترجمه محمد، دشتی، چاپ اول، قم، مشهور، ۱۳۷۹ ش.
۱۷. شعیری، محمد بن محمد، جامع الأخبار، چاپ اول، نجف، مطبعة حیدریه، بی تا.
۱۸. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، چاپ چهارم، قم، الشریف الرضی، ۱۴۱۲ ق / ۱۳۷۰ ش.
۱۹. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، ترجمه ابراهیم، میرباقری، ج ۲، چاپ دوم، تهران، فراهانی، ۱۳۶۵ ش.
۲۰. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، ج ۵، چاپ چهارم، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ ق.
۲۱. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، گزیده کافی، ج ۱، چاپ اول، تهران، مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۳ ش.
۲۲. لیثی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ، محقق و مصحح حسین، حسنی بیرجندی، چاپ اول، قم، دار الحدیث، ۱۳۷۶ ش.
۲۳. منسوب به جعفر بن محمد علیه السلام، امام ششم علیه السلام، مصباح الشریعه، چاپ اول، بیروت، اعلمی، ۱۴۰۰ ق.
۲۴. ورام بن أبی فراس، مسعود بن عیسی، تنبیه الخواطر و نزهة النواظر المعروف بمجموعه ورام، ج ۱ و ۲، چاپ اول، قم، مکتبه فقیه، ۱۴۱۰ ق.